

ПО ЖУРНАЛАХ.

Огляд матеріалів по історії України.

Изъ воспоминаній графа Ѳ. Г. Головкина, и нѣскольکو имъ набросанныхъ характеристикъ (стр 669—689). Русская Старина, 1907, № 3.

Останніми часами російська історична література збагатилася значним числом дуже цінних історичних джерел, які приносять де що і нашій історії: в останніх двох книжках „Всемирнаго Вѣстника“ за р. 1906 видрюковано дневник цариці Катерини II (згадується там про Разумовського); недавно вийшов дневник кн. Дашкової; в „Русской Старинѣ“ з першої книжки дрюкуються дуже цікаві записки грі Ѳ. Головкина і т. и. Гр. Головкин, стоячи близько до справ державних за царювання Катерини та Павла I, дуже добре знав тогочасні відносини, і державні і особисті. Його характеристики діячів тогочасних дуже влучні і цікаві. В останній книжці „Русской Старини“ подано цікаві подробиці про Разумовських, що ми й подаємо тут. „Разумовські—з роду українці. Один з братів, Разумовський Олексій, що був співаком в придворній капеллі, впав в око цариці Єлисаветі Петровні під час служби церковної. Це порішило долю усієї родини. Він став фоворитом, і згодом дано йому графський титул та призначено його обер-егермейстером. Менший брат його, Кирило, пас свиней поблизу Батурина; він сам оповідав мені такі подробиці. Свині, яких він пас, були не його, а родича їхнього селянина Будлянського, котрий був багатчий од них. Коли Олексій побачив, що доля йому усміхнулася, він згадав про Кирила і послав одного офіцера, щоб привезти його з почотом; Кирило, котрой був тоді вже дорослий, побачив офіцера і

подумав, що це його хочуть взяти в москалі, покинув своїх свиней і виліз на дерево, звідки його пощастило зсадити тільки голодом. Коли він приїхав в столицю, його почистили, одягли гарненько і доручили одному женевцеві,—здається Саладино на прізвисьце,—щоб він його вивчив, як гаразд поводитися, та одшліфував його. В той час, коли цей наставник ходив до церкви, його ученик невинно собі, по-дитячи забавлявся.

Серед подарунків, що прислав Фридрих II руському двору, була пренишна табатирка, оздоблена брильянтами; прислано її для брата фаворита. Раз якось в неділю Кирило, оставшися дома сам, достав табатирку з шафи, куди заховав її наставник, і коли цей останній вернувся додому, то дуже був здивований, побачивши, що Кирило повитягав обценьками, тими, що перегортають вуголля в каміні, усі алмази. Можна уявити собі, яка гарна була тоді табатирка! Коли фельдмаршал Разумовський покмічав, що сини його починали високо нестися, він завжди розказував яку небудь оттаку штуку з часів своєї молодости, пояснюючи її тим, що він простого роду. Цікаво було бачити, як люде дорослі, на високих посадах, в одежі з пишним золотим шитвом та обвішані орденами, мусіли спускати очі додолу перед присутніми, перед якими вони звичайно високо держали свій стяг.

Батько їх був великий на зріст, більш 6 футів заввишки, статурний; з обличчя був він не дуже гарний, але обличчя розумне. В його поведінці та в постаті було щось дике, східне, але загалом постать його була дуже своерідна та маєстатична. Дякуючи тому, що виховання його почалося тільки з вісімнадцяти літ, воно не могло зопсувати його почуття та властивої йому правдивости характеру; хоча він був дуже неввічливий, але через свій вроджений здоровий розум часто повершав на раді своїх і розумніщих і з більшою кебетою колег. Він випадково здобув величезне майно, яке й тратив щедрою рукою. З його багацтвом йшли в парі його палац, величезний штат челяді та його гостинність. Через братову протекцію він був обраний отаманом (= гетьманом) українських козаків, але як це званіє дуже нагадувало часи Мазени і не відповідало принципам Катерини II, то він зрікся його, як вона того вимагала, за що отримав фельдмаршальський жезл і велику пенсію з правом користуватися своєю резиденцією — Батуринським палацом і тими землями, що до палаца належали. Він виїздив часом в ці маєтности, коли після довгого про-

бування в Петербурзі, йому треба було зробитися бережливішим. Під старість він оселився в Москві, де жив по царські.

Разумовський подорожував по Європі. Коли він приїхав в Париж, Шуазель пояснив Людовикові XV, що йому слід виявити особливу пошану до такого значного чужоця; король обіцяв зробити це. Тому-то Разумовського запрошено в Версаль, де він мав бути представлений окроме од інших осіб, з якими король, як водилося, нічого не говорив. Король, хапаючись на полювання на кабана, забув геть усе, що йому було намовлено і, коли йому назвали фельдмаршала, він пройшов повз нього, не сказавши й словечка, тільки вимовив нічого не значуче: *а!*

— Очевидно, король лічить мене за кабана. — сказав Разумовський герцогові Шуазелю, стурбованому неуважливістю короля. Він хотів був поправити цей промах як найкраще для Разумовського, але фельдмаршал не захотів більш прибути до двору. Париж довго втішався з дотепи Разумовського і того, як він поведився після того випадку“...

А. Лотоцькій. На повороті. Русская Старина, 1907, № 1 и 2.

Стаття ця почалася дрюком ще в 1905 році. Автор, добрий знавець стану духовенства, зібрав чимало матеріалу, вже опублікованого, а де що й з власних архивних виписок (про українське духовенство) і, все те скомбінувавши, подав в цій статті, яка служить доброю ілюстрацією для морального обличчя українського і великоруського дероформеного духовенства в XVIII столітті. Автор на основі тих матеріалів малює не одну негативну сторону побуту цього стану, його темноти, розбещенности, деморалізації, бруду в приватному житті. Справді, про яку освіченість може бути мова, коли орловський якийсь піч „читає почти не умѣетъ. Святителя Николая почитает Богомъ. О Христѣ Спасителѣ никакого понятія не имѣетъ“. а кандидат на попи в м. Мерепфу, студент Термовский „не токмо въ чтеніи книжвомъ не искусенъ“, але коли його запитали: „колико есть во Христѣ лицъ“—одповів: „сѣдмъ“!... Але за те служителі Божі були искусні в „винному“ ділі. Не дурно ж митр. київський Рафаїл так писав в одному з своїх указів: „многіе пресвитеры... богомерзкіе пьянство возлюбили такъ, что всякой години денно и

ночно чванца руками и устами съ великимъ вожделѣніемъ объемяють, токмо тоє и думаютъ, дабы вино, или простѣ горѣлка отъ усть не отходила; тоє во время священнослуженія и мишлятъ, чтобъ съ просфирою гдѣ пойти, налитися горѣлки. Да единою чаркою не довольствуются, но до помраченія ума изпиваются... тамъ же на томъ мѣсту завалявшися просыпляются“.

Сварка та бійка—була звичайною річчю серед осіб духовного стану, і позовів з того приводу бувало без числа. Та це й не диво, коли возьмемо на увагу стан освіти і культурних інтересів тогочасного духовенства. Ось ілюстрація надзвичайнішої домашньої сцени. О. Василій (з с. Попівки в Черниговщині) жалівся, що конотопська попадя Мигалевська висубла йому бороду. „Когда,—показує свідок, о. Григорій (Мигалевскій)—з о. Васи́лемъ и другими двома священниками прійшовъ въ домъ Васи́лія Рубана, сѣли себѣ любовне; заразъ попадя своего господина о. Григорія стала отсылать до господи домой, а о. Василій сказаль о. Григорію: не йди, посѣдмо, и стали между собою цѣловаться; тогда попадя сказала о. Васи́лію и пону своему: когда жили есте за брата, а теперъ за скурвого сына,—за що вы моего пона въ колоду сажали, сякій и такій сынъ? Въ той часъ о. Василій на попадю сказаль: тю! Заразъ своего господина выпроводила она съ хаты и вернувшись, стала о. Васи́лія безчестити. По довольномъ бечестіи о. Василій не могучи стерпѣть сказаль: да цить же, бестія! И она, не перестаючи бранити, говорила: тебе не намѣстникомъ быть, але шапки шить и продавать... О. Василій сказаль; да досить же болшъ мене ругати, бестія. И попадя заразъ кинулася до о. Васи́лія, а о. Василій, не допускаючи ее до себе, взяль за груди; а она его порвала за бороду и не мало волосовъ вырвала. И заразъ потомъ о. Василій плачливе одійшовъ“ — закінчує цю драму єдиний свідок, що не був тоді на піднітку.

Поруч з цим серед духовенства дуже звичайною річчю були доноси, злодійство,—напр.: піп з с. Юсковець (перейславської єпархії) Іоанн Максимов не вертав в церкву 20 рублів, що зібрав він в Січі на церковні потреби; инший краде церковні книжки, ризи... Дивлячись на попів, і менші члени клира, дяки та паламарі, йдуть їх слідом: дяк заставляє в шинку єпитрахіль, другий здерєє з престолу одєжу, а пономарь в Московській, що на курьих ножках, церкві, побачивши коло престолу в печерці оливяний ковчег, де зберегалися заготовлені

на преждєосвящені літургії два агнці, взяв оден и „употребилъ въ свѣденіе».

«Все це можливо було лишень при одній умові — духовому банкроцтві стану», як справедливо зауважає автор.

На паміть не—своїй землі. Уривок з записок правобічного шляхтича (стр. 25—43). Літературно-Науковий Вістник, 1907, кн. I.

Д. І. Франко подає, з своєю передмовою, уривок із споминів Поляка, шляхтича, графа Старженського, відомого в свій час польського повістряря й поета. Це лишень уривок з якогось чи-малого, може нескінченного, але в усякім разі недрюкованого досі мемуару, що належить, як із змісту знати і судячи по почерку та паперу, до 1840 рр., перед р. 1848. В цьому уривкові оповідається про польську шляхту в Подільщині, Волині та в Україні (Київщині). Оповідання це наповняє жахом душу читача... Як би це писав не сам шляхтич, що жив в тій атмосфері і був наочним свідком усього того, що він описує, то мабуть би кожному майнула в голові думка, що автор безперечно помішав *Wahrheit* з *Dichtung*, густо наложив чорних фарб, щоб тим яскравіше виглядала дика панська самоволя, нехтування прав людини і т. и. Але тут ми маємо автентичне джерело. Опис подій вийшов од особи, міцно звязаної з описаними їм людьми і порядками, яка відрізняється від інших „культуртрегерів“ на Україні тільки великою, аж дивною на той час гуманністю.

Та послухаймо, що він оповідає.

„Я бачив просторі села, яких дідич, Б. М. поражений умовою хоробою, велів усіх собак повбивати та постріляти у мужиків півнів, бо кожний голос збуджував у нього напад скаженини. Горе мужикові, що в його присутності крякнув, кашлянув або всяков нос; його катовано немилосердно мав за Бог-зна який злочин. Не разу нападі своєї химери молодий маняк велів бити селян без ліку, а сам звичайно дрімав, поки одбувалася езекуція. Підвладні посіпаки не покидали бити, поки пан не прокинеться, і скатованого провинника мусіли вносити з подвір'я, бо сам він не міг вже й порушитися“...

„В моім сусідстві... жив п. І. Н. До таких самих огидних вчинків додайте його безприкладну розпусту. Насилував шістьнадцятилітніх дівчат, і не одне з тих дітей заплатило смертю за те знущання

над ними. Виявилось згодом, що та потвора не пожаліла й власних дочок. До того, просяклий венеричною отрутою, він ані одної хати в тій широкій маєтності не лишив без тієї пам'ятки. Страшно було бачити ту гарну і свіжу подільську кров отроєцу в жерелі життя, тих молодих селянок без носів, з вигнилим піднебінням, що переносили з покоління в покоління зародок страждань і соромного каліцтва.

„Поблизу мого маєтку живе дідич, що в тиранстві над селянами не уступить нікому. Ось який вчинок дасть про нього докладне поняття. Пастух не доглядів, як вовки покалічили барана. Знаючи наперед, що йому буде, він утік, поклавши неживого барана під дубом. Другого дня його зловили; привязали до того самого дуба, під яким лежав баран.

— Їж, собако, того барана, якого ти дав надїсти вовкам,—так обізв'явся до нього дідич.

Це було в червні, хробаків вже намножилося в баранячій стерві. Прив'язаний до дуба пастух, не маючи навіть вільних рук, дочекався тієї муки, що хробаки поточивши бараняче стерво, перебралися на вязня і точили його так, як скотяче стерво. В таких муках, в смероді, голоді, спразі жив він цілих три дні, поки не сконав; хробаки виїли йому очі і через дірки добралися до мозку... В дубині в Р. стоїть хрест, поставлений під дубом, де загинув той пастух такою лютою смертю. Той хрест велів поставити богобійний дідич“.

Далі автор мемуарів оповідає ще кілька страшних вчинків польського панства... Один законав живцем у муравлисько парубка за те, що вкрав вулик меду з пасіки, другий велів вирвати мужикові чотири здорових зуби, один по другому, за зрубаві їм в панському лісі чотири берези; третій вигадує дівчатам кару, щоб не втікали од нього через те, що він їх розпродує по одинці: голих, прив'язаних до стовпа, простоволосих велить люто сікти різками, а потім у найбільшу спеку велить їм робити в полі під голим небом, не сміючи нічим прикрити голови.

Нарешті от ще одна ілюстрація—як бавиться собі молодий Подольнянин.

«Дванадцята година, спека нестерпима, гості вже поспідали порядно і по горіліці та закусках опорожнили чимало чарок волоского вина. Господар веде їх до стайні, в якій завжди стоїть кільканадцять упряжених і верхових коней. В стайні порядок взірцевий. Коні виблискують як ляльки, а стаєнні люди стоять кожний при своїй кліт-
МАРТЬ. 1907. 11--2

ці, випростуваний як солдат перед командиром. Черкас погладив білою хусткою першого кова до якого наблизився, а побачивши бруд на хустці, буркнув два слова. В тій хвилі приготовані на це катюги хапають стаєнного, що стоїть біля цього коня, і один посіпака вичислює йому 50 батогів; це звичайна міра, менше у Черкаса не б'ють, хиба за більше можна поторгуватися. Підчас тої бійки гості проходяться по стайні і бавляться розмовляючи байдужно про коней, а висічений стаєнний, відібравши удари, бере греблицю і щітку і починає чистити коня.

Але що ж це за зойк чути біля причілка стайні з південного боку? Хозяїн з гістьми виходить сам із стайні. Обступили якийсь предмет, що лежить на землі і сміються голосно. До кого ж то вони так придивляються? Оце обвиті дергами і міцно звязані шнурками лежать на землі два слуги з обголеними головами, лицами, обернені до сонця. Отак покладеним горілиць, оповитим немов у пелюшках і зовсім безвладним, помазано лица прісною патокою, а зваблені розігрітим медом оводи, мухи та мурашки купами лазять по лицах і завдають собі страшенну учту. Різкий біль доводить мучеників до конвульсійних порушень, і отсим рухам їх лиць придивляється хозяїн і його гості і сміються, мало не тріснуть

Один із присутних узяв на кінець палички шматок лайна, помазав ним місце, з якого вже був зіссаний мід, і нарисовав вуси; той учинок показався иншим дуже блискучим дотепом і побільшив веселість усіх зібраних. Натішившиися доволі цим видом, зібрані вертають до стайні. Там вичищеного вже коня Черкас знов погладив білою хусткою, а бачучи, що бруду вже на ньому не було, велів вичислити ще 50 батогів недавно битому стаєнному, щоб його, як мовив, переконати, що кінь може бути утриманий зовсім чисто. Похваливши той, на їх думку справедливий, присуд хозяїна, гості ввійшли з ним до двора, велівши попередку кожний із них осідлати собі верхівця для проїздки.

Як у стайні, так і по фільварках та гумнах не обійшлося без биття канчуками з наказу дідича і все в присутности гостей, яких ця одноманітність не нудила ні трохи. Приїхавши до двора, застали вже накріті столи і засіли до обіду.

По обіді подано гостям люльки. І всі вийшли на ганок. Перед ганком стояв старий козак, навмисно покликаний до двора, аби хозяїневи і гостям подав новий спосіб пообідної забави. Той козак, на

прозвище Іван Вернигора, давній слуга Черкасів, освоєний з батогами як кінь на московській почті, йде об заклад, що за чотири рублі сріб. видержить сто батогів з чиеї будь руки, окрім—як каже з підхлібним усміхом—могутньої правиці ясновельможного презеса Черкаса, свого діди́ча. Цей заклад збуджує охоту у присутних гостей, беруться за калитки і чотири з них дають кожний по рублю козакові, який за це має відібрати від кожного, як кажуть, по 25 відливаних батогів. Уложивши згоду борці и добровільний винуватець беруться за діло. З яким напруженням, з якою заїстію знущався над козаком кожний з інтересованих і відбивав данного йому рубля, це можна порівняти лише з нечутливістю і гартом катованого драба, що більше як годину витернів у тих тортурах.

Ця забава і веселі уваги над нею заняли хозяйінови і гостям час аж до вечері, що була лише повторенням обідньої учти, з тою хіба ріжницею, що покликано скакуна, який грав на торбані і пописувався козацьким танцем та співанням сороміцьких українських пісеньок.

Так гарно проведений день треба було закінчити остатнім учинком, характеристичним для цієї підлої зграї. І в самім ділі, коли почало смеркатися і поки гості забралися до спочинку, вислані в село стаєнні козаки привели хозяйінові та гостям де-кілька дівчат, силою вхоплених із селянських хат. Роздягнені до гола з наказу хозяйіна і кожда в тім стані вінхнена до спальні одного гостя, служили всю ніч жиром для тої розпутної і на всяку погань вигадливої молодіжи, а тим часом козаки нагаями відганяли матерей тих нещасних, що стояли за плотами і сміли тільки плакати.

Чи описую тут забави обивательських синів на Поділю, чи може сваволю Айрокезів та Гуронів? Ні, Айрокези та Гурони знущаються над ворогом, зловленим у битві, але моїх земляків ніхто не мучить і не грабить. Нам судилося бачити це і терпіти за їх злочини в тім ХІХ віці, прозванім віком освіти, в країні багатій усіми дарами природи і мало не в тій самій хвилі, коли наші брати добивалися—свободи для всіх верстов людности Польщі.

М. Лемке. Молодость „отца Митрофана“. (стр. 188—236). *Украинская прокламация 1847 года* (стр. 36). (*Былое*, 1907, № 1).

О. Митрофан—це жартівливе прозвище Митрофана Даниловича Муравського, одного з визначних російських революціонерів в 1860—

1870 рр. Автор в цій статї подає новий матеріал про перший процес (в р. 1862) Муравського, і з нього можна бачити, за які невинні, на наш тепер погляд, речі арештовували і засиляли мирних людей. В процесі цьому, присвяченому переважно діяльності недільних шкіл в Харькові та в Києві, замішано було і деяких відомих згодом українських діячів, як Єфименко, Левченко. Цікава записка сенатора Жданова, якому доручено було розслідувати справу „Тайного общества открытаго въ Харьковѣ“. Зазначивши, що в р. 1855 в Харькові заснувався студентський політичний гурток, який мав на меті—перемінити існуючий державний лад в Росії, і навіть ніби то «истребить всю августѣйшую его императорскаго величества фамилию», сенатор Жданов пише: *«Средствомъ къ достиженію цѣли полагали, между прочимъ, распространіе либеральныхъ понятій между простымъ народомъ и раскольниками... Въ виду этой цѣли члены общества признали необходимымъ заняться приготовленіемъ себя къ предстоящему назначенію и друиухъ»*. Таке обвинувачення тепер викликає лишень усміх у нас, але в ті часи і цього було досить, щоб людей позбавити волі і одпровадити в далекий край. До цього ще додаймо, що Жданов сам признається, що «общество, какъ видно, не уясвило себѣ еще мысль о томъ, какимъ путемъ удобнѣе проводить между народомъ пропаганду своихъ преступныхъ идей, а предположеніе объ учрежденіи воскресныхъ школъ опредѣлительно еще не высказалось. Но уже и въ то время ясно было заявлено намѣреніе, подъ видомъ распространенія грамотности, готовить простой народъ къ принятію участія въ осуществленіи преступныхъ цѣлей». Далі сенатор поясняє, яким способом брався харківський студентський гурт «осуществлять преступныя цѣли»: Завадскій написав *заметки*, немов би казочку „о происходящихъ для народа неудобствахъ отъ монархическаго правленія“, и *поученіе* простому людові, де, між иншим, сказано було такі страшні речі: „народу нужно знать, какіе порядки были у насъ въ старину, что въ нихъ хорошаго, что нужно перемѣнить и какъ бы это сдѣлать“. Окрім того, щоб досягти назначеної мети той злочинний гурт людей «признавалъ полезнымъ имѣть въ виду пользоваться... св. Евангеліемъ, „такъ какъ оно, по духу своему, противорѣчитъ самодержавію... Розуміється, що коли після студентських розрухів в р. 1858 у Харькові частина членів цього небезпечного для державного ладу товариства переїхала в Київ, то звернуто увагу і на Київ. І от наслідком тієї уваги була друга частина записки сенатора Жданова „Учрежденіе

первых воскресных школь въ Кіевѣ». Тут він доглядів нову констрацію, або, краще сказати, протяг Харківської: „воскресні школи“ засновано для того, „чтобы обученіемъ простого народа имѣть въ немъ вліявіе и поддержку для осуществленія задуманныхъ цѣлей“. „Ближайшая сокровенная цѣль и направленіе учреждающихся въ Кіевѣ воскресныхъ школь весьма ясно высказывается даже въ темныхъ намекахъ и полувывраженныхъ мысляхъ, заявленныхъ главными дѣятелями въ ихъ письмахъ и прочихъ бумагахъ, бывшихъ въ разсмотрѣніи слѣдственной комисіи“.

Бекман пише: „настало другое время, открылось болѣе простора для общественной дѣятельности... основался кругъ студентовъ, въ которомъ исчезли всѣ враждебныя начала, раздѣлявшія нашъ университетъ. Среди этого круга родилась мысль объ учрежденіи воскресныхъ школь!“ Тільки й усього...

Другий знову пише Муравському: «ура! ура! Митрофанъ Даниловичъ! Поздравляю съ открытіемъ воскресныхъ школь! Душевно радъ, что вы у берега!» А Левченко, дак той зовсімъ вже отверто, на думку Жданова, висловлюється: «средствомъ къ распространенію въ массѣ простого народа либеральныхъ идей должны служить воскресныя школи».

І наслідки цієї записки, яка викрила такий державний злочин, були ось які: П. С. Єфименка заслано в Пермь, Бекмана — в Вологду, Левченка — в Курск, В. Португалова — в Шадринск, Івкова — в Слободской, Вятск. губ., Завадского — в Каргополь, Оленецк. губ., Муравского — в Бирск, оренбург. губ.

Державний лад за те на якийсь час остався незахитаний..

В цій самій книжці журналу подано ще цікавий документ „Украинская прокламація 1847 года“.

Прокламація ця зъявилася в квітні місяці р. 1847 на паркані коло якогось будинку у Київі і стояло в ній таке:

Къ стрнмъ сынамъ Украйны.

Братья! настаетъ великій часъ,—часъ, въ который вамъ представляется случай смыть поношеніе, нанесенное праху отцовъ нашихъ нашей родной Украйнѣ подлою рукою вѣчныхъ враговъ нашихъ.

Кто изъ васъ не подниметь руки на великое дѣло...
 За насъ Богъ и добрые люди!
 Вѣчно вѣрные сыны Украйны — враги кацаповъ“.

Копію з цієї прокламації генер.-губернатор Бибииков, що був тоді в Петербурзі, подав в „III Отдѣленіє“ 13 квітня 1847 року. На „докладі“ „III Отдѣленія“ Миколай Павлович поклав таку резолюцію:

„Явная работа той же пропаганды изъ Парижа; долго этой работѣ на Украйнѣ мы не вѣрили, теперь ей сомнѣваться нельзя, и слава Богу, что такъ раскрылось; Бибиикову дай знать, что пора на мѣсто и надо вездѣ строго смотрѣть. 14 апр. 1847 г.“

Очевидно, що цей клаптик паперу, наліплений не знати ким,— може бути патріотом дуже непевного напрямку,— чимало сполошив російський уряд... Тоді насовувалися грізні події, що вибухнули через рік в сумежній Австро-Угорщині, і урядові, і Николаю Павловичові зокрема, скрізь ввижалася Парижська пропаганда...

С. С. Орликій Южно-русская республика. Изъ исторіи освободительнаго движенія. (Историческій Вѣстникъ, 1907, № 3).

Під таким голосним заголовком уміщено матеріал, до якого треба відноситься cum magno grano salis. Автор малює одеські події літом 1905,—так звані «Потьомкинські дні» і настрої громадський перед тим,— малює цікаво, але усе його оповідання перейняте наперед собі поставленою гадкою: скрізь на всій вині «жид», і «что бысть—ничто же безъ жида бысть». Коли б брати в серъоз те, що оповідає автор, очевидець подій того часу і, дивним дивом, немов би то ще й введенний найголовнішими проводирями повстання, — розуміється „жидами“,—у деталі конспірації, то в Одесі уже порішено було долю України, і ми зараз тільки випадково живемо „в конституційній самодержавній монархії“ (по Готському календарю), а не у вільній країні—Південно руській республіці, яку от-от мав утворити лейтенант Шмидт...

— Чого ви дивуетесь?—оповідає авторові голова повстанців — Цукерберг.—Матроси на напому боці. Офіцерів, котрі не пристануть, Шмидт обіцяє повкидати в воду. А коли броненосці будуть наші — весь південь буде наш. Тут складається Південна республіка з Кримом і родючими землями Волині та Поділля. Така республіка має усі шанси на те, щоб існувати і буде признана. Нехай стара насильниця, некультурна Москва, загибає од колотнечі в середині. Про це нам, південним жителям, не великий клопіт. Польща оновиться, і з цією сусідою Південна республіка житиме в добрій згоді і в спільці. Яка велика і ясна будучина чекає наш південь! К бісу самодержавіє та вихохану їм злодійську та дурну бюрократію! У нас буде чудове, ніколи не замерзаюче море і найкращі пшеничні землі, виноградники та шовківництво, першорядні порти та кріпость Севастополь з броненосним флотом. Та цеж багато більш того, що має і зараз яксь там Румунія або Сербія. Південна одеська республіка буде—і це, не мрія...

-- Заждіть,—перебиває його автор: назовіть мені народ, який буде залюдняти вашу Південну республіку, і тоді порішено буде питання: чи хоче він вашої республіки, чи тягне за Москву, як і за Хмельницького.

— Народ!—з призиством здвигнувши плечима одказав мій розмовець.—Ці волопаси-хохли підуть за інтелігенцією.—

— А інтелігенція хто ж? Ви--жиди?

— А хоча б і ми.

— Не поладнаєте ви з хохлами. Не люблять вони жиди.

— Поладнаємо. Примусимо їх. У нас капітали, наука, енергія; ми пани в торговлі і політиці. Примусимо, коли добром не захочуть.

І автор, міркуючи над відповіддю Цукерберга, немов би й сам багато де в чому з ним згожується: звязок з центром справді не тривкий, Петербург мало зробив для цього краю; як не розсудливий визискувач-господарь, він все брав, а нічого не вертав виснаженому ґрунтові — народові. «Тепер тут усе в руках єврейства революціонерів!».

— Ваша південна республіка,—каже знову він Цукербергові,—з столицею Одесою буде безперечно царством жидівським?

Цукерберг тільки осміхнувся.

— А хоча б і так. Нехай знову буде царство семитів. В Росії його заснувати зручніше, як на пісках Палестинських, або десь в Уганді,—на Чорному морі оновимо Карфаген.

— І повернете в рабів хохлів, як карфагеняне невільниками зробили берберів.

— Ніхто не заважатиме вашим хохлам вибиття як найскоріш із становища несвідомого „стада“ і здобути собі значіння.

Але добрячий автор боронить українські інтереси і не хоче одати українців в рабство жидам.

— То це, виходить, що доля йому судилася—бути ілотом жида?

— А тепер хохол—ілот урядовця, голодний, пограбований, битий. Може гегемонія розвинутого жида та життя в багатій південній республіці не буде для нього ні шкідливе, ні важке.

Але автор боїться... і щоб совість свою заспокоїти, хоче почути в цій справі голос самого „хохлацького“ народу. До речі, це не так і тяжко зробити: в тому отелі, де спинився автор, був і заступник тієї нещасної нації, що вже долю його поріпають, не питаючись його самого,—корридорний Іван.

Та цей заступник України, виявилось, знає більше, ніж автор сподівався почути. Іван навіть чув, що «жидки республіку проголосили».

— А ти розумієш, що таке республіка?

— Чому ні. Од усяких тягарів народ увільниться: од солдаччини, од податів і од начальства. Живи собі на вольній волі, ори та сій, де хочеш і яку хочеш землю! Бо земля Божа. Або иначе як працюй. Ні поліції, ні судів,—одно слово, ні яких утисків не буде.

— Але ж жиди остануться? А ти казав, що од них хохлам тяжко доводиться.

— Остануться. Нема ж і їм де діватися...

І далі, подумавши, додав, що коли не буде начальства, то й жид посмирнішає, бо можна буде його тоді і провчити: „не криви душею, поважай народ. Громада—великий чоловік і розсудить справедливо“.

„Иванъ ушелъ въ портъ, какъ истый казакъ временъ Хмельницкаго, въ чайни пограбить. Духъ запорожцевъ, чего добраго, воскреснетъ, и еврейская интеллигенція, чего добраго, не въ пору раз-

возилась съ своей южной республикой“,—такий робить висновок з того, що чув, наш автор. Розмова з нащадком запорожців здається його вдовольнила: Іван погодився з ним на тому, що жид мусить своє місце знати та не кривдити людей, але чи погодився він і в інших питаннях, звязаних з існуванням південною-республікою, про це ми нечуємо. Та це авторові і не цікаво знати: він шукає лишень скрізь собі співчуття...
